

The Greek Review of Social Research

Vol 151 (2018)

151

The dynamic dialectic relationship of empirical data and theoretical concepts. A framework for documenting and understanding social phenomena

Sotiris Chtouris

doi: [10.12681/grsr.19859](https://doi.org/10.12681/grsr.19859)

Copyright © 2018, The author

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Chtouris, S. (2019). The dynamic dialectic relationship of empirical data and theoretical concepts. A framework for documenting and understanding social phenomena. *The Greek Review of Social Research*, 151, 137–170. <https://doi.org/10.12681/grsr.19859>

Σωτήρης Χτούρης*

Η δυναμική αμφίδρομη σχέση εμπειρικών δεδομένων και θεωρητικών εννοιών. Ένα πλαίσιο για την καταγραφή και κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη μελέτη θα παρουσιαστεί μια μεθοδολογία έρευνας που καθοδηγείται από την ανάγκη μελέτης της κοινωνικής πραγματικότητας ως μια συνεκτική παρουσία των κοινωνικών φαινομένων και των κοινωνικών οντοτήτων που συμμετέχουν σε αυτά. Υπό αυτό το πρίσμα, προσδιορίζονται οι μορφές δεδομένων και τα επίπεδα συλλογής και επεξεργασίας τους καθώς και ο συνδυασμός τους για την παραγωγή εννοιών και θεωρητικών προτάσεων για πραγματικά κοινωνικά φαινόμενα. Σε αυτήν την προσπάθεια χρησιμοποιούνται θεωρητικά υποδείγματα από διαφορετικές κοινωνιολογικές και φιλοσοφικές σχολές που φαίνεται να παρουσιάζουν κάποιες εκλεκτικές συγγένειες στην ερευνητική μέθοδο του πραγματικού κόσμου. Στο πλαίσιο αυτό έχει ενδιαφέρον μια συνδυαστική προσέγγιση στοιχείων του εμπειρικού θετικισμού με στοιχεία του διαλεκτικού ρεαλισμού, με κύριο στόχο την κατανόηση της θεωρητικής εργασίας ως συστατικό τμήμα της εμπειρικής έρευνας, αλλά κυρίως το αντίθετο, τα εμπειρικά δεδομένα ως συστατικό στοιχείο της σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας.

Λέξεις κλειδιά: μέθοδος, διαλεκτική, εμπειρικός και θεωρητικός ρεαλισμός, κοινωνική οντολογία

---

* Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, email: htouris@aegean.gr

¹ Ένα σημαντικό μέρος του παρόντος κειμένου παρουσιάστηκε την Παρασκευή 2-11-2018 στο σεμινάριο Κοινωνικής Θεωρίας στο ΕΚΚΕ, το οποίο διοργάνωσαν οι Καθηγητές Θωμάς Κονιαβίτης, Νίκος Μουζέλης και Νίκος Δεμερτζής.

Sotiris Chtouris *

The dynamic dialectic relationship of empirical data and theoretical concepts. A framework
for documenting and understanding social phenomena²

ABSTRACT

The present paper presents a specific research methodology instructed by the interest to study social reality as a coherent appearance of social phenomena, as well as social entities involved in them. In this context, different data forms are identified, along with collection and processing methods, in conjunction with definition of concepts about real social phenomena. In this effort, theoretical models are used, inspired by different sociological and philosophical schools, that emerge having some selective affinities in their research method of the real world. In this context, we proceed to a combined approach, namely elements of empirical positivism with elements of dialectical realism, with the main aim to understand theoretical work as a constituent part of empirical research and vice versa, that is empirical data as constituent part of modern sociological theory.

Keywords: *method, dialectic, empirical and theoretical realism, social ontology*

---

* Professor of Sociology University of the Aegean, email: htouris@aegean.gr

² An important part of this paper was presented on Friday, 2-11-2018, at the Social Theory Seminar at EKKE, which was organized by Professors Thomas Koniavitis, Nikos Mouzelis and Nikos Demertzis.

1. ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Η κοινωνική έρευνα έρχεται ολοένα και περισσότερο αντιμέτωπη με την ανάγκη χειρισμού μέγα-συστημάτων αλλά και επεξεργασίας σύνθετων δεδομένων που προέρχονται από πολλές πηγές, έχουν συλλεχθεί με διαφορετικές μεθοδολογίες και τεχνικές και σε έναν μεγάλο βαθμό προέρχονται από διαφορετικές ερευνητικές παραδόσεις αλλά και θεωρητικές παραδοχές για την φύση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Με τη δυναμική είσοδο των πληροφορικών και οπτικών μέσων καταγραφής, αυτή η πολυπλοκότητα έχει διευρυνθεί με νέες μορφές παραγωγής εν δυνάμει κοινωνικών δεδομένων, κυρίως μέσω της ηλεκτρονικής εικόνας και του ήχου, τα οποία αποτελούν πλέον καθημερινή και εύκολα τεκμηριώσιμη κοινωνική - επικοινωνιακή πρακτική. Ο συνδυασμός αυτών των «δεδομένων» σε έγκυρα ερμηνευτικά σχήματα απαιτεί ιδιαίτερη μεθοδολογική προσπάθεια, ιδιαίτερα όσον αφορά τη δυναμική της έρευνας και αλλά και τη δυναμική που εξελίσσεται στα διάφορα κοινωνικά πεδία. Παράλληλα, η χρήση της νέας τεχνολογίας πληροφορίας και επικοινωνίας έχει διευρύνει τις διαστάσεις αυτού που ονομάζουμε *κοινωνικός κόσμος*, δηλαδή τις κοινωνικές διαδράσεις, τα στοιχεία και τους δρώντες που συμμετέχουν σε αυτές, ενώ διαρκώς παράγονται γεγονότα που μπορούν να θεωρηθούν νέα κοινωνικά φαινόμενα και νέες κοινωνικές πραγματικότητες (Χτούρης, 2005). Μπροστά σε αυτήν την αυξανόμενη πολυπλοκότητα τίθεται άμεσα το ερώτημα για τη μορφή και τον τρόπο μιας έγκυρης θεωρητικής αναπαράστασης της κοινωνικής πραγματικότητας³ μέσα από

---

³ Σε αυτό το σημείο το κείμενο αποφεύγει να εμπλακεί στο διλημματικό ερώτημα για την αποδοχή μίας ή πολλαπλών πραγματικοτήτων ή στην καταφυγή σε μία πραγματικότητα της καθημερινής ζωής ως το μόνο μέσο για την στερέωση του πραγματικού, όπως π.χ. δηλώνουν οι Μπέργκερ και Λούκμαν : «Ανάμεσα στις πολλαπλές πραγματικότητες υπάρχει μία που παρουσιάζεται ως η πραγματικότητα *par excellence*. Αυτή είναι η πραγματικότητα της καθημερινής ζωής» (2003/1966, σελ. 53.). Σε αντίθεση με αυτή τη θέση αλλά και την ανάλογη θέση του Scheutz (1984, σελ. 156, 157) η αναζήτηση του κειμένου κατευθύνεται σε μια κοινωνική οντολογία του πραγματικού που είναι υπερκείμενη των συνθέσεων των υποκειμενικών νοημάτων αλλά

τα τεκμηριωμένα εμπειρικά δεδομένα, αλλά και το πώς αυτή συντίθεται σε συνδυασμό με τη δυναμική πρακτική διακριτών και αναγνωρίσιμων κοινωνικών δρώντων που παράγουν «μέγα-δεδομένα» (big data) σε μια διαρκή ροή in actus στα συστήματα πληροφορίας ή τα κοινωνικά δίκτυα (Kitchin, 2014).

Σε αυτό το πλαίσιο, το πρώτο απαραίτητο βήμα μεθοδολογικής διευκρίνησης αφορά τον διαχωρισμό των διάφορων τύπων δεδομένων χρήσιμων για την κοινωνική έρευνα από τον «θόρυβο» του κοινωνικού κόσμου, ο οποίος συμπεριλαμβάνεται ως κάποια μορφή «πληροφορίας» στα περιβάλλοντα καταγραφής και τεκμηρίωσης. Ο διαχωρισμός ανάμεσα στον εκάστοτε θόρυβο (Χτούρης, 1991) και τα χρήσιμα δεδομένα αποτελεί ένα κομβικό σημείο και στηρίζεται κυρίως στον εντοπισμό ή μη κοινωνικού νοήματος σε αυτά. Η απόδοση αυτού του κοινωνικού νοήματος αποτελεί ταυτόχρονα το πρώτο πλαίσιο εννοιολόγησης και παραγωγής δεδομένων μέσα από τον συνολικό όγκο της εκάστοτε διαθέσιμης πληροφορίας. Αυτή η διαδικασία μπορεί να θεωρηθεί μια προ-θεωρητική ταυτοποίηση των δεδομένων που προετοιμάζει τη πιθανή θεωρητική τους ενσωμάτωση σε ένα πιο ολοκληρωμένο εννοιολογικό θεωρητικό πλαίσιο.

2. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΟΝΤΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το δεύτερο σημαντικό σημείο έχει σχέση με τον τρόπο με τον οποίο τα δεδομένα αποδίδονται σε διακριτές κοινωνικές οντότητες. Τα στοιχεία αυτά μπορεί να συμμετέχουν στην περιγραφή αυτών των οντοτήτων, οι οποίες μπορεί να αποτελούν *κοινωνικά υποκείμενα, ομάδες, πληθυσμούς, διαδικασίες* ακόμα και *κοινωνικά γεγονότα ή φαινόμενα*. Η απόδοση των δεδομένων στις ενδιαφέρουσες για την έρευνα κοινωνικές οντότητες μπορεί να ακολουθήσει διαφορετικές διαδρομές, οι οποίες ιδεατά είναι οι ακόλουθες:

στηρίζεται κυρίως στην ανάδυση μιας έγκυρης θεωρίας για το αντικειμενικά πραγματικό, όπως αυτή διαδρά με τα δεδομένα της εμπειρίας.

Η πρώτη διαδρομή είναι η κατασκευή των κοινωνικών οντοτήτων μέσα από τον χειρισμό των δεδομένων με στατιστικές, μαθηματικές και ερμηνευτικές μεθόδους. Στην περίπτωση αυτή, οι κοινωνικές οντότητες κατασκευάζονται ως οργανωμένες διατάξεις, καθώς και συστάδες κοινωνικών δεδομένων που ως τέτοιες υποστηρίζουν την κατασκευή εννοιών. Αυτά τα patterns των δεδομένων συγκλίνουν αρχικά σε απλές ποιοτικές εννοιολογήσεις ομάδων δεδομένων (clusters) που είναι δυνατόν, σε ένα δεύτερο πλαίσιο, να συγκροτήσουν τα πλήρη χαρακτηριστικά των κοινωνικών οντοτήτων και, ακολούθως, τη συγκρότηση ή ανασύσταση ενός θεωρητικού υποδείγματος.⁴

Στις περιπτώσεις γενικότερα της ποιοτικής ή εθνογραφικής έρευνας, η κατασκευή αυτή στηρίζεται, κυρίως, σε τμηματοποιημένα και αναδιοργανωμένα σε ενότητες και πολλές φορές διαισθητικά, μέρη αφηγήσεων (γλωσσικών ή οπτικών), παρατηρήσεων και περιγραφών των ερευνητών (Cicourel, 1974· Weiss, 1994· Neuman, 2000· Ritchie and Spencer, 1994). Οι ενότητες αυτές είναι αρκετές για να οδηγήσουν στη σύσταση των κοινωνικών οντοτήτων της έρευνας και αποτελούν τη βάση για την οργάνωση ή υποστήριξη ενός εννοιολογικού δικτύου, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί και το πρώτο βήμα για την αρχική συγκρότηση ή την ανασύσταση ενός θεωρητικού υποδείγματος της ποιοτικής έρευνας. Στην πλευρά αυτή της διαδρομής βρίσκονται οι περισσότερες ερευνητικές παραδόσεις που τροφοδοτούνται από την φιλοσοφική σχολή της φαινομενολογίας και τους ακόλουθους μετασχηματισμούς της στον κοινωνικό κονστρουκτιονισμό και τις παραλλαγές του (Μπέργκερ και Λούκμαν, 2003/1966), όπως επίσης και τη θεωρία της συμβολική διάδρασης (Blumer, 1956).

Η δεύτερη διαδρομή προϋποθέτει την ύπαρξη «έτοιμων» κοινωνικών οντοτήτων στην κοινωνική θεωρία και οι οποίες έχουν δημιουργηθεί μέσα από τις ερευνητικές και θεωρητικές παραδόσεις της κοινωνικής επιστήμης, της εθνογραφίας ή της κοινωνικής ψυχολογίας. Σε

---

⁴ Η παραγωγή θεωρίας μέσα από την χρήση ποσοτικών δεδομένων και ποσοτικών-μαθηματικών υποδειγμάτων αποτελεί ένα σημαντικό προβληματισμό για την ποσοτική και μαθηματική μεθοδολογία της κοινωνικής έρευνας (Stinchcombe, 1968), χωρίς όμως οι περισσότερες προσπάθειες να έχουν μεγάλη διάδοση και εφαρμογή στην σύγχρονη κοινωνιολογική και κοινωνική θεωρία.

ορισμένες περιπτώσεις, αυτές οι «Έτοιμες Οντότητες» είναι σε θέση να δημιουργηθούν *in situ*, στο πεδίο της έρευνας, αλλά ως τέτοιες να προϋπάρχουν της συλλογής και της ουσιαστικής επεξεργασίας των δεδομένων. Στην περίπτωση αυτή διακρίνουμε ορισμένες παραδόσεις που είναι σημαντικές για την αποδοχή των «έτοιμων κοινωνικών οντοτήτων». Η πιο σημαντική και κατοχυρωμένη είναι ο ρεαλισμός, με κύριες επιμέρους σχολές και υποομάδες που ανήκουν στην παράδοση του Μαρξ και των επίγονων νέο-μαρξικών σχολών και, σχετικά πρόσφατα, μια φιλοσοφική μεθοδολογική παραλλαγή τους που είναι ο «κριτικός ρεαλισμός» (Bhaskar, 1975). Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν οι παραδόσεις του κοινωνιολογικού θετικισμού με κύριο εμπνευστή τον Ε. Ντυρκέμ (1858-1917), έναν από τους σημαντικούς πατέρες της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής επιστήμης.

Στον ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα σε αυτές τις διαδρομές μπορούμε να εντοπίσουμε μια ενδιαφέρουσα ανάμιξη των δύο διαδρομών από τον Max Weber που είναι εύκολο να ταυτιστεί σε μεγάλο βαθμό με την θεωρητική παράδοση που ακολούθησε την καντιανή φιλοσοφία, στην οποία ο υπαρκτός κόσμος μπορεί να προσεγγιστεί και να γίνει κατανοητός με καθαρά νοητικές διαδικασίες αλλά, ταυτόχρονα, και με την ερμηνεία της πρακτικής, των αξιών, των συμβόλων (Geertz Clifford, 1973· Χτούρης, 2004) και της διάδρασης (Denzin, 1989) των κοινωνικών δρώντων. Τα δεδομένα στην περίπτωση αυτή συγκροτούν κοινωνικές οντότητες μέσα από την ερμηνευτική τους ατομική δράση, την επανατοποθέτησή τους μέσα σε κοινωνικούς τύπους αλλά, παράλληλα, και στο πλαίσιο γενικών ιδεατών κοινωνικών σχηματισμών όπου τοποθετούνται επιλεκτικά μέσα σε αφαιρετικές νοητικές επεξεργασίες που οδηγούν στη συγκρότηση «ιστορικών» κοινωνικών μετασχηματισμών.

3. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΜΕΡΟΛΗΨΙΑΣ

Το κύριο πρόβλημα που μπορούμε να εντοπίσουμε σε όλες τις προαναφερόμενες διαδρομές σύνδεσης των δεδομένων με τη θεωρία είναι η αδυναμία εντοπισμού μιας καθαρής γραμμής

εκκίνησης διαδικασιών στις οποίες α) τα δεδομένα θα εντοπίζονται και θα τεκμηριώνονται ανεξάρτητα από θεωρητικές προ-αντιλήψεις, ή, β) το αντίθετο, δηλαδή, την εκκίνηση μιας θεωρητικής αναπαράστασης του κοινωνικού που θα είναι ανεξάρτητη από επιλεκτικά δεδομένα που προέρχονται από μια ιστορικά προσδιορισμένη και συγκεκριμένη αντίληψη του κοινωνικού κόσμου. Αυτό οδηγεί στη διαπίστωση ότι οποιαδήποτε μορφή δεδομένων χρησιμοποιούμε θα περιέχει ταυτόχρονα κάποια δεσμευτική μορφή θεωρητικής εννοιολόγησης, ενώ κάθε μορφή θεωρίας περιέχει κάποια μορφή εμπειρικής επεξεργασίας δεδομένων της κοινωνικής πραγματικότητας. Δηλαδή εντοπίζουμε μια διπλή μεροληψία η οποία πιθανά οδηγεί σε μια ανατροφοδότηση της θεωρίας αλλά και της εμπειρικής έρευνας με «προκατασκευασμένο» υλικό που πιθανά δεν ικανοποιεί το αίτημα για μια αυθεντική συγκρότηση ή ανασυγκρότηση της κοινωνικής θεωρίας μέσω της εμπειρίας.

Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί στο να προσπαθήσουμε να ελέγξουμε από την αρχή ορισμένα βασικά έγκεντρα της κοινωνιολογικής θεωρίας και από εκεί να δούμε κατά πόσον είναι δυνατό να εντοπίσουμε μεθοδολογικές προτάσεις οι οποίες είναι σε θέση να μας βοηθήσουν να υπερπηδήσουμε το ανωτέρω δίλημμα.

4. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΟΝΤΟΤΗΤΕΣ ΩΣ

ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Από την πρώτη περίοδο της εμφάνισης της κοινωνιολογίας ως επιστήμης τίθεται το θέμα τι είναι αυτό στο οποίο στρέφουμε το ενδιαφέρον μας για να ερευνήσουμε, να περιγράψουμε και να κατανοήσουμε στην κοινωνία. Στην ερώτηση αυτή ενεπλάκη παράλληλα και το ερώτημα τι είναι επιστήμη και το αν η κοινωνιολογία και οι κοινωνικές επιστήμες εντάσσονται στο ίδιο «καθεστώς» γνώσης με τις φυσικές επιστήμες. Ο Ντυρκέμ είναι ίσως ο πρώτος κοινωνικός διανοητής που σε αυτήν την προσπάθεια διατύπωσης μια θετικής κοινωνικής επιστήμης ορίζει προγραμματικά ένα διακριτό στοιχείο ως αντικειμενικό

δεδομένο της κοινωνιολογίας, το «κοινωνικό γεγονός», στο οποίο απέδωσε το καθεστώς «εξωτερικού» στοιχείου της κοινωνικής πραγματικότητας, ανεξάρτητου από τον παρατηρητή. Σε μια ανάλογη προσπάθεια προχωρά αρκετά αργότερα ο Μαξ Βέμπερ (1864-1920) με ένα άλλο αντικειμενικό και διακριτό δεδομένο, εξωτερικό από τον παρατηρητή, αυτό της ιδεατής «κοινωνικής πράξης». Στον Βέμπερ, το «κοινωνικό πράττειν» καθοδηγείται από το υποκειμενικό νόημα αλλά στρέφεται κοινωνικά στους άλλους δρώντες και οδηγεί στην κανονικότητα των γεγονότων. Η περιγραφή αυτών των γεγονότων ως κοινωνικές κανονικότητες είναι οι «επινολογικοί» τύποι ή έννοιες τύπων (*typen begriffe*) που είναι αποκαθαρμένοι από τα περιεχόμενά τους, δηλαδή τα απτά εμπειρικά τους δεδομένα, ως ιδεατοί τύποι (Weber, 1956, σελ. 14-15).⁵ Οι δύο αυτές προσπάθειες, αν και ήταν συστατικές για την επιστημονική συγκρότηση των κοινωνικών επιστημών και της κοινωνιολογίας δεν κατάφεραν ωστόσο να αποτελέσουν ένα σταθερό και διαχρονικό πλαίσιο για την καταγραφή και μελέτη της κοινωνίας. Το κύριο ερώτημα, που διέσπασε και διατάραξε την βεβαιότητα της κοινωνικής γνώσης που προέρχεται από την παρατήρηση κοινωνικών γεγονότων και κοινωνικών πράξεων (κοινωνικό πράττειν), είναι η διπλή επισφάλεια που καταγράφεται στην ίδια την αντίληψη του παρατηρητή αλλά και η ίδια μεταβλητότητα και ασάφεια των νοημάτων που αποδίδουν οι παρατηρούμενοι δρώντες στα γεγονότα στα οποία συμμετέχουν και για τις πράξεις που ενεργούν. Η αρχική θετική γνώση που φάνηκε να εξασφαλίζεται από τη μεθοδολογική πρόταση των Ντυρκέμ και Βέμπερ δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσει μια ισότιμη επιστημονική εγκυρότητα στις κοινωνικές επιστήμες, ανάλογη με αυτήν που εξασφάλισαν οι φυσικές επιστήμες, τουλάχιστον μέχρι την παρουσίαση της κβαντομηχανικής θεωρίας, η οποία διαπίστωσε μια ανάλογη ασάφεια για τη σχέση παρατηρούμενου και

---

⁵ Σε αυτές τις δύο σελίδες των Μεθοδολογικών Βάσεων του *Οικονομία και Κοινωνία* ο Βέμπερ κάνει μια εκτενή προσπάθεια να προσδιορίσει τους διαφορετικούς τύπους που είναι σημαντικοί στη κοινωνιολογική κατανόηση όπως: ο κατά μέσο όρο τύπος, ο ρεαλιστικός τύπος, ο ιδεατός τύπος, ο τύπος ως νόμος. Ο ιδεατός τύπος ως νόμος όπως αναφέρει όμως με το παράδειγμα του *Greshamsche Gesetz* απορρέει ξεκάθαρα από τα δεδομένα της προϋπάρχουσας εμπειρίας (ό.π., σελ. 8) και αποτελεί ένα κοινωνιολογικό γεγονός.

παρατηρητή σε πειραματικές διατάξεις της φυσικής, αλλά και μια ασάφεια για το τί είναι αυτό που αποτελεί το βασικό προϊόν της ερευνητικής διαδικασίας ως δεδομένο ή θεωρητικό αποτέλεσμα.

Στους δύο θεμελιωτές της σύγχρονης κοινωνιολογίας, το κοινωνικό στοιχείο που πιθανά είμαστε σε θέση να καταγράψουμε ως δεδομένο συγκροτείται ως μία ανεξάρτητη και ξεχωριστή πραγματικότητα και γνωστική αξία, έξω από την ατομική υπόσταση των δρώντων (Durkheim, 1914, σελ. 206-221). Με αυτόν τον τρόπο, παρουσιάζονται η έννοια του κοινωνικού γεγονότος και η ιδεατή κοινωνική πράξη, ως βασικά σημεία μελέτης του κοινωνικού κόσμου και ως βάση για την τεκμηρίωση και συλλογή δεδομένων για τη δράση των κοινωνικών υποκειμένων (Weber, ό.π., σελ. 14).

Στην επιστημολογική καινοτομία που συνεισέφεραν τα δύο υποδείγματα, διακρίνουμε την πρόθεση να τεκμηριωθούν αυτά που ονομάζουμε σήμερα κοινωνικά φαινόμενα ως νόμοι, ιδεατοί τύποι ή κοινωνικά γεγονότα και, παράλληλα, ως διακριτές κοινωνικές οντότητες που συμμετέχουν στη θεωρητική παράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, έτσι μάλιστα ώστε να βρίσκονται σε αντιδιαστολή με την παρουσία άλλων γεγονότων που είναι ατομικά, ψυχολογικά, ιστορικά, μοναδικά/τυχαία, ή φυσικά- βιολογικά γεγονότα, είτε ακόμα καθαρές νοητικές και υπερβατικές φιλοσοφικές έννοιες.

Ένα άλλο ενδιαφέρον θέμα για την ταυτοποίηση ενός φαινομένου παρουσιάζεται στη φαινομενολογία του Ε. Χούσερλ, κατά την οποία η εμφάνιση ενός φαινομένου (*εμφάνεια*) και η πιθανή πολλαπλή έκφρασή του, καθώς και η εμπειρία μας σχετικά με αυτό, διακρίνεται από την ουσία του φαινομένου, δηλαδή την αντικειμενική του και σταθερή του ιδιοσύσταση. Στη φαινομενολογία, η δι-υποκειμενικότητα και τα νοήματα που παράγει αποτελούν τη βάση για τη συγκρότηση του αντικειμενικού κόσμου, αποτελώντας έτσι το «υπερβατολογικό εμείς». Όπως λέει ο Χούσερλ, ο αντικειμενικός κόσμος δεν υπερβαίνει αυτήν τη σφαίρα κυριότητας, αλλά κατοικεί μέσα της, ως εμμενής υπέρβαση (Husserl, 1982, σελ. 107-108).

Μια ανάλογη προβληματική για τη διάκριση ανάμεσα στην επιφάνεια της παρουσίας ενός φαινομένου και το ίδιο το φαινόμενο –όπως περίπου την παρουσιάζει η φαινομενολογία– ενυπάρχει και στην εγγεληνική φιλοσοφική παράδοση,⁶ η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία και επίδραση στη φιλοσοφία και την κοινωνική θεωρία του Μαρξ για την καπιταλιστική κοινωνία.⁷ Αν και οι δύο φιλοσοφικές παραδόσεις διαφέρουν σημαντικά, συγκλίνουν ως προς την αμφισβήτηση και την αμφιβολία τους στο κατά πόσο συνεκτική και στέρεα είναι η «επιφάνεια» της πραγματικότητας, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον κάθε παρατηρητή και βέβαια και από τον κοινωνικό ερευνητή που θέλει να αποκομίσει κοινωνική γνώση από αυτήν.

Η σύνθεση/σύνδεση της πράξης με τη θεωρία συγκροτούν στον Μαρξ το κεντρικό πεδίο για την κατανόηση της αντικειμενικής πραγματικότητας, κάτι που έχει ανάλογη θέση και εξηγητική αξία με την φαινομενολογική δι-υποκειμενικότητα. Η πραγματικότητα για τον Μαρξ δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα περισυλλογής και αναστοχασμού, ούτε νοητικό ενέργημα, αλλά αποτέλεσμα της ίδιας της δράσης (*Πράξις*) (Marx, 2000, σελ. 176). Αυτή η δράση θα φέρει τη θεωρία μας κοντά στα στοιχεία που συγκροτούν και αναπαράγουν ολικά τον κοινωνικό κόσμο, είτε ως μια σχέση αλλοτρίωσης και εκμετάλλευσης, είτε ως μια σχέση και έναν δρόμο αποτίναξης των δεσμών αυτών. Στην συνέχεια αυτού του τρόπου σκέψης αναπτύχθηκε και το φαινόμενο της ελευθεριακής παιδαγωγικής του Freire (2005), ως Πράξη έρευνας και θεωρίας της συνείδησης, με στόχο τη μόρφωση των καταπιεσμένων.

---

⁶ Ο Χέγκελ αναλύει ενδελεχώς την Φαινόμενη Γνώση (Das erscheinende Wissen) στο κεφάλαιο «Επιστήμη της εμπειρίας της συνείδησης» (Hegel, 1952, σελ. 66-69).

⁷ Ο Λούκατς παραθέτει τη σημείωση του Μαρξ, ότι κάθε επιστήμη θα ήταν άχρηστη εάν οι μορφές εμφάνισης και η ουσία των πραγμάτων συμπίπτανε «Darum ist der Ausspruch von Marx:» alle Wissenschaft wäre überflüssig, wenn die Erscheinungsform und das Wesen der Dinge unmittelbar zusammenfielen « [16], für die Ontologie des gesellschaftlichen Seins außerordentlich wichtig» (ό.π., σελ. 22).

Αναφερόμαστε εδώ στον Freire διότι δημιούργησε ένα συνεκτικό πλαίσιο έρευνας και δράσης για ένα πραγματικό φαινόμενο/θέμα της κοινωνίας του.⁸

5. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΩΣ Η ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σε αυτό το σημείο, επιδιώκοντας με κάποιο τρόπο να υπερβούμε τα μεθοδολογικά όρια και τους περιορισμούς αυτών των θεωριών και θέλοντας να συνθέσουμε τα ουσιαστικά στοιχεία τους που μας φαίνονται σήμερα χρήσιμα για την κοινωνική ποιοτική έρευνα, αναγνωρίζουμε σε αυτές ένα κοινό, συγγενικό, ίσως και λανθάνον μοτίβο στην καταγραφή και κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας μέσω της χρήση εμπειρικών δεδομένων.

Ανάμεσα στο *κοινωνικό γεγονός* του Ντυρκέμ, το *κοινωνικό πράττειν* και τον *ιδεατό τύπο* του Βέμπερ, στην *εκ-κοινοτικοποιημένη εμπειρία*, τη *δι-υποκειμενικότητα* της φαινομενολογίας του Χούσερλ (Husserl, 1982 σελ.107-108), και τη *συλλογική χειραφετητική πράξη* του Μαρξ ως βαθύτερη ουσία της κοινωνικής πραγματικότητας, διαγράφεται ένα κοινό πεδίο συγκρότησης του κοινωνικού, το οποίο είμαστε σε θέση να το ονομάσουμε το *κοινωνικό φαινόμενο*. Αυτό συγκροτείται ως κεντρική διακριτή οντότητα της κοινωνικής πραγματικότητας και μορφοποιείται μέσα από τη σύγκλιση, τη συνέργεια και τη διάδραση των κοινωνικών δρώντων που συμμετέχουν σε αυτό. Μαθαίνουμε από αυτές τις θεωρίες πως αναζητούν, περιγράφουν και πολλές φορές παραφράζουν εκδοχές και μορφές έκφρασης του κοινωνικού φαινομένου ως ενός κοινού κεντρικού στοιχείου κατασκευής του *κοινωνικού*. Στην ουσία, η κοινωνική πραγματικότητα συγκροτείται από και συνίσταται σε κοινωνικά φαινόμενα που διέπονται τις περισσότερες φορές από την ίδια ποιότητα και ιδιοσυστασία από το μικρό στο μέγιστο επίπεδο, από το ατομικό στο συλλογικό επίπεδο. Αυτή η συνέχεια, η ποιοτική συνοχή

---

⁸ Η παιδαγωγική του Freire, αποτελεί ένα ηθικό πρότυπο για το παρόν κείμενο, υπογραμμίζει την ανάγκη να υπάρξει ένα ηθικό κίνητρο της γνώσης. Η αποφυγή της αναπαραγωγής της κατεστημένης γνώσης και ιδεολογίας μέσα από μια εμπειρικά στέρεα θεωρία υποστηρίζει σίγουρα ένα πρόγραμμα μιας κοινωνικά χειραφετητικής και ελευθεριακής επιστήμης. Το παρόν κείμενο επηρεάζεται και, θα έλεγα, καθοδηγείται από αυτή την ηθική στάση.

και έκταση των κοινωνικών φαινομένων, φαίνεται ότι μπορεί και δημιουργεί το πνεύμα της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνίας γενικότερα. Για το λόγο αυτόν, τα κοινωνικά φαινόμενα δεν είναι το συν-άθροισμα των παραστάσεων των μελών της κοινωνίας για αυτά αλλά κάτι διακριτό και ξεχωριστό, όπως αναφέρει ο Durkheim (1960, σελ. 70), και αυτό συμβαίνει διότι συγκροτούνται ως κεντρικές κοινωνικές οντότητες μέσα από διαφορετικούς ιδεατούς τύπους πρακτικής αλλά και συμβολικά γεγονότα όπου το άτομο συμμετέχει ημισυνειδητά ή μέσα από εγκατεστημένες καθημερινές ρουτίνες ή θεσμικές λειτουργίες.

Η διαδικασία συγκρότησης και ανάδειξης ενός κοινωνικού φαινομένου μέσα από την επεξεργασία εμπειρικών δεδομένων προϋποθέτει εδώ μια κατανόηση της εσωτερικής δομής του κοινωνικού φαινομένου ως διακριτής οντότητας δίπλα στα ιστορικά γεγονότα, στα ψυχικά, ατομικά φαινόμενα και τις εκφράσεις της διανοητικής, αισθητικής φαντασίας και ευρηματικότητας του ατόμου.

Είμαστε σε θέση να διακρίνουμε τις ακόλουθες διαστάσεις της πραγματικότητας, που είναι ιδιαίτερα σημαντικές στη μεθοδολογική μας σύνθεση:

A. την εμφάνιση (*εμφάνεια*) ενός φαινομένου,

B. το ίδιο το φαινόμενο,⁹ και

Γ. την ουσία ενός φαινομένου^{10,11}

Σε αυτή την διαβαθμισμένη τριχοτόμηση, η *εμφάνεια* ενός φαινομένου συντίθεται από την αντίληψη του ερευνητή με βάση τις επί μέρους αισθητηριακές εκφράσεις και επιδράσεις που έχει από αυτό, αλλά και θεωρητικές προ-αντιλήψεις για αυτό. Με αυτήν την έννοια, η καταγραφή της *εμφάνειας* ενός φαινομένου πραγματοποιείται κυρίως στον παρατηρητή μέσα από την αποδοχή ερεθισμάτων στα αισθητήρια όργανά του και τη σύνθεσή τους, μέσω αυτών

---

⁹ Το φαινόμενο καθορίζεται κυρίως από τις διαλεκτικές διαδράσεις και την οντολογία των δρώντων (τυπολογία).

¹⁰ Lukacs, G. (1972). *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins*: 21, σελ. 159.

¹¹ Η ουσία ενός φαινομένου περιέχει: α) μια οντολογία των δρώντων β) την potency, δηλαδή την ικανότητα να παράγει νέα γεγονότα και δεδομένα (πρόβλεψη), και γ) τις πιθανές αιτιακές σχέσεις στις οποίες συνυφαίνονται οι δυνάμεις και οι κοινωνικές οντότητες του φαινομένου.

των δεδομένων, σε ένα σημαντικό παρατηρήσιμο κοινωνικό γεγονός. Εικόνες, ήχοι, μυρωδιές, γεγονότα, αφηγήσεις, μετρήσεις, μοντέλα κ.ά., φέρνουν στην αντίληψή του μια κατάσταση ή μια διαδικασία στην οποία μπορεί να δώσει ένα όνομα και να της αποδώσει ένα νόημα. Αυτή η ενέργεια διαχωρίζεται από την παρουσία άλλων καταστάσεων και ενεργειών που συμπίπτουν συγχρονικά ή ακολουθούν διαδοχικά, χωρίς σε αυτά να είναι δυνατό να αποδοθεί ένα κοινωνικό νόημα ούτε εξήγηση μέσω της σύζευξής τους με ένα κοινωνικό γεγονός.¹²

6. Ο ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΕΙΑΣ

ΜΕΣΩ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Ο μετασχηματισμός μιας καταστασιακής *εμφάνειας* (φαινόμενο πεδίο κατά τον Μερλό Ποντύ) σε *κοινωνικό φαινόμενο* πραγματοποιείται μέσα από την αναγνώριση σε αυτήν τη συνέργεια περισσότερων διακριτών κεντρικών Κοινωνικών Οντοτήτων ως κοινωνικών τύπων (Biernacki, 2012, 2014), αλλά και ως κοινωνικών υποκειμένων που με τη διαλεκτική τους δράση επιτρέπουν να αποδοθεί σε αυτήν την κατάσταση ένα συνεκτικό νόημα της πραγματικότητας ως μια θεωρητική έννοια (κεντρική έννοια).¹³ Αυτό συναρμόζει τις κοινωνικές οντότητες (τα κοινωνικά υποκείμενα) μέσω μίας Πράξης κατανόησης, σε έναν ορίζοντα¹⁴ και ένα εννοιολογικό πλέγμα–δίκτυο, το οποίο με τη σειρά του την κάνει

---

¹² Σε θεωρητικό επίπεδο παράγουμε έτσι μια συνάντηση ανάμεσα στις γενικές κοινωνικές δομές, τις σχέσεις και την ατομική δράση. Σε αυτή την περίπτωση διαμορφώνεται μια ενιαία ανάλυση που περιέχει την ύπαρξη του βιογραφούμενου, τη γλώσσα και τα εννοιολογικά του εργαλεία στην ιστορία ως βιογραφία. Αυτή ή διαλεκτική φαινομενολογική σύνθεση καθοδηγείται και ολοκληρώνεται σε μια διαθεματική οριζόντια ανάλυση.

¹³ Ο Χέγκελ ονομάζει αυτή την έννοια «Η καθαρή Έννοια» (Der reine Begriff), την οποία θεωρεί ότι είναι και το ουσιαστικό κέρδος της διαλεκτικής της φιλοσοφίας του Πλάτωνα: Hegel, *Phaenomenologie des Geistes*, 1952, σελ. 57. Η καθαρή Έννοια συνδέεται επίσης με τον καθαρό ορισμό της που ολοκληρώνεται πέρα από την Εμφάνεια της και τη μορφή της στη συνείδηση (ό.π., σελ.589).

¹⁴ «Έχουμε την εμπειρία ενός κόσμου, που δεν κατανοείται ως ένα σύστημα σχέσεων που καθορίζει εξ ολοκλήρου κάθε γεγονός αλλά ως ανοιχτό σύνολο, η σύνθεση του οποίου είναι ανεξάντλητη. Έχουμε την εμπειρία και δεν υποστηρίζω την έννοια μιας απόλυτης υποκειμενικότητας, αλλά αντίθετα μιας αδιαίρετα κατεδαφισμένης και ανακατασκευασμένης από την πάροδο του χρόνου. Η ενότητα είτε του υποκειμένου είτε του αντικειμένου δεν είναι μια πραγματική ενότητα, αλλά μια τεκμαιρόμενη ενότητα στον ορίζοντα της εμπειρίας» Μετάφραση Σ.Χ (Merleau-Ponty, ό.π., *Phenomenology of perception*, σελ. 255).

κατανοητή για πρώτη φορά ή την επιβεβαιώνει ως *κοινωνικό φαινόμενο*. Αυτό το πρώτο βήμα συγκρότησης και εννοιολόγησης ενός κοινωνικού φαινομένου καθίσταται έγκυρο και ξεφεύγει από την απλή διατύπωση μέσα από την εκ νέου επιστροφή στην Εμπειρία και την συνάρθρωσή του με νέα, πρόσθετα και πιο αξιόπιστα κοινωνικά δεδομένα που του προσδίδουν εγκυρότητα. Είναι φανερό ότι, σε αυτήν την περίπτωση, έχουμε ένα διαλεκτικό κύκλο θεωρίας και εμπειρίας ανάμεσα στην νοητική πράξη και την εμπειρική γνώση, δηλαδή ένα μεθοδολογικό πρότυπο ενός *εμπειρικού διαλεκτικού ρεαλισμού*. Η κυκλική συνάρθρωση δεδομένων και εμπειρίας/θεωρίας και δεδομένων είναι ο μόνος δυνατός τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος της διπλής μεροληψίας, διότι δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να ξεδιαλύνει τα δεδομένα σε ουσιαστικά δεδομένα και θόρυβο και να διυλίσει πολλαπλά τη θεωρία, με στόχο να δημιουργήσει ένα ουσιαστικό εννοιολογικό δίκτυο που θα τον αποδεσμεύσει από δευτερεύοντα θεωρητικά ευρήματα και γλωσσικούς νεολογισμούς, όπως συμβαίνει συχνά σε μετα-νεωτερικές θεωρήσεις του κοινωνικού κόσμου. Η ανάπτυξη νέων εννοιών στις περισσότερες περιπτώσεις αυτού του τύπου κυρίως μετα-νεωτερικής θεωρίας είναι το αποτέλεσμα εννοιολογικών μετασχηματισμών οι οποίες τροφοδοτούνται με *ad hoc* δεδομένα κύρια από τον δημόσιο χώρο και την οικονομία,¹⁵ αλλά καθορίζονται κυρίως από ανάλογες προ υπάρχουσες ή συν υπάρχουσες εννοιολογήσεις της τρέχουσας θεωρίας.

Σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη πρακτική η μεθοδολογική πρόταση είναι η τροφοδοσία της θεωρίας με δεδομένα να είναι το αποτέλεσμα μία συνειδητής επιλογής, όπως επίσης να είναι κατά το δυνατό διαφανείς οι προ-αντιλήψεις που εισάγονται στα δεδομένα, ως προς την επιλογή του τύπου και το όγκο τους. Με τον ίδιο τρόπο τα γενικά εννοιολογικά σχήματα, ως δίκτυα ή ως αιτιακές δομές μπορούν να έχουν ένα διακριτό σημείο εκκίνησης

---

¹⁵ Η διαλεκτική σχέση αφορά και οντότητες του οικονομικού σχηματισμού όπως το κεφάλαιο αλλά και οι διάφορες άλλες μορφές κεφαλαίου που υπόκεινται σε μετασχηματισμούς και ανταλλαγές όπως το οικονομικό, κοινωνικό, το πολιτισμικό και το ανθρώπινο κεφάλαιο (Chtouris και Miller, 2014).

και μια δομημένη διαδρομή συνάντησης με το σώμα των δεδομένων. Αυτή η αρχική βεμπεριανή-καντιανή (Kant, 1997/1781, σελ. A20/B34) διαφανής προσέγγιση του κοινωνικού κόσμου και του κοινωνικού φαινομένου δεν φαίνεται όμως να είναι αρκετή για την υποστήριξη της θεωρίας μας με έγκυρες θεωρητικές έννοιες, εάν αυτές δεν βουτήξουν στον νέο κύκλο έλεγχου, στα «αποκαθαρμένα» από τον εννοιολογικό θόρυβο νέα κοινωνικά δεδομένα. Αυτός ο νέος και συχνά επαναλαμβανόμενος διαλεκτικός κύκλος προς μια εννοιολογική ολότητα (Marcuse, 2004) είναι δυνατό να αναδυθεί ως μια *θεωρητική πραγματικότητα* με μία έννοια της που αφορά ολικά το κοινωνικό ως νέο ή ανασυγκροτημένο *κοινωνικό φαινόμενο*.¹⁶ Επίσης, σε αντίθεση με τον κριτικό ρεαλισμό (Bhaskar, ό.π., σελ. 15-16), η αντίληψη μας για την κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορεί να είναι κάτι εξωτερικό και ανεξάρτητο από την ίδια την κοινωνία και τις ζωντανές κοινωνικές σχέσεις και διαδράσεις. Μέσα στις κανονικότητες των μεμονωμένων γεγονότων που συγκροτούνται γύρω από έννοιες και κανόνες που αναπτύσσουν άτομα και ομάδες οριοθετείται η κοινωνική πραγματικότητα που, σαν τέτοια, μπορεί να μεταβιβαστεί ή να μην μεταβιβαστεί (transitive or not transitive) στην επιστημονική κοινωνική γνώση. Τα εργαλεία της έρευνας και η ερμηνεία των εμπειρικών και πραγματικών δεδομένων πρέπει και μπορούν να τα αναδείξουν και μέσα από τη δημιουργία και την οικοδόμηση νέων υποδειγμάτων (model building). Σε αντίθεση με την έρευνα των φυσικών φαινομένων, όπου μπορούμε να θεωρήσουμε ότι υπάρχει μία ανεξάρτητη πραγματικότητα (Bhaskar, ό.π., σελ. 13) και ότι συμβαίνουν γεγονότα εκτός της ανθρώπινης εμπειρίας, στην κοινωνική πραγματικότητα όλα τα γεγονότα συνυφαίνονται πάντα και κάπου με μια ανθρώπινη διαλεκτική εμπειρία που, με τη σειρά της,

---

¹⁶ Η μέθοδος της Αναλυτικής Επαγωγής (Johnson, 1998) αποτελεί μια σημαντική παράδοση στην εθνογραφική έρευνα που την εισήγαγε θεωρητικά ο Znaniecki το 1928 στη σχολή του Σικάγου και εφαρμόστηκε πρωτοποριακά σε θέματα χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών από τους: Lindesmith, Cressey, Becker. Αποτελεί ένα κεντρικό σημείο αναφοράς του παρόντος κεμένου για την κυκλικότητα και επαναληπτικότητα προσέγγισης του κοινωνικού πεδίου και την κατανόηση και ερμηνεία ενός κοινωνικού φαινομένου. Η μεθοδολογία της περιορίζεται κυρίως στην επανεξέταση και τον αποκλεισμό περιπτώσεων με στόχο την σκιαγράφηση ενός κοινωνικού φαινομένου. Για τον λόγο αυτόν περιορίζεται στην εθνογραφική έρευνα και όχι σε όλα τα είδη των δεδομένων.

συμμετέχει σε μια μορφή γνώσης του πραγματικού κόσμου, μια θέση που έχει αρκετή συγγένεια με τον εμπειρικό ρεαλισμό που προτείνει ο Lawson (1997, σελ. 22). Σε αυτό το πλαίσιο αναγνωρίζουμε δύο επίπεδα στα οποία κινείται η αναφορά μας: α) στην εμπειρία και την πρωτόλεια εννοιολόγησή της, και β) στο επίπεδο του πραγματικού που παράγεται μέσα από τη *διαλεκτική* σε πολλαπλές φάσεις και επίπεδα. Τη μέθοδο αυτή την ονομάζουμε *εμπειρικό διαλεκτικό ρεαλισμό* ή, πιο σύντομα, *διαλεκτικό ρεαλισμό*, κυρίως διότι στηρίζεται στη διαλεκτική ως συστατικό στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας που συγκροτείται θεωρητικά, ενώ ταυτόχρονα αποδέχεται ότι τα εμπειρικά δεδομένα είναι η βάση και το πλαίσιο για τη συγκρότησή της.¹⁷ Σε αυτό το βήμα γίνεται η επαναπροσέγγιση του πεδίου μέσα από την στοχευμένη αφαίρεση των προ-εννοιολογήσεων (ως θόρυβος) που εντροφούσαν στα αρχικά δεδομένα. Με τον ίδιο τρόπο το εύρος αναφοράς των δεδομένων και ο όγκος των κατάλληλων δεδομένων για την έρευνά μας διευρύνεται αντί να μειώνεται. Αυτό συμβαίνει διότι αφαιρούνται οι περιορισμοί που είχαν δημιουργηθεί από τις αρχικές κατηγορικές ποιοτικές μεταβλητές που καταλαμβάνουν συνήθως την κοινωνική έρευνα (Blalock, 1982, σελ. 10) και τη θέση τους παίρνουν σαφείς κατηγορικές μεταβλητές, περισσότερες στοχευμένες ποσοτικές μεταβλητές με μικρό εύρος διακύμανσης ή ακόμα στοχευμένες αφηγήσεις και νοηματικά κορεσμένο ποιοτικό υλικό στην περίπτωση της ποιοτικής και εθνογραφικής έρευνας.

---

¹⁷ Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να διευκρινιστεί μία κρίσιμη διαφορά της εννοιολογικής ολότητας ως θεωρητική πραγματικότητα από την Κεντρική Έννοια, ή αλλιώς την Core Variable της Θεμελιωμένης Θεωρίας (Walsh, Holton, et.al. 2015). Στην περίπτωση αυτή η εύρεση της Core Variable είναι κυρίως το αποτέλεσμα μίας ανοιχτής κωδικοποίησης των δεδομένων και με της σειρά της αποτελεί τη βάση με μία νέα επιλεκτική κωδικοποίηση δεδομένων. Με διαφορά προς τη Θεμελιωμένη Θεωρία σε ένα *διαλεκτικό ρεαλισμό* δεν εντοπίζουμε την Core Variable αλλά την ολότητα ως κεντρικό *εννοιολογικό δίκτυο* και ως θεωρητική πραγματικότητα ή καλύτερα ως ένα κοινωνικό φαινόμενο. Σε αυτό μπορούμε να έχουμε μια πρώτη προσέγγιση τους συστήματος των *εννοιών* να ξεκινήσει από μια από τις έννοιες του *δικτύου* και μέσα από αυτή να ξεδιπλωθούν οι υπόλοιπες.

7. ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΣΕ ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ Η ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΤΟΥΣ

Αναφερόμαστε και στηριζόμαστε σε συγκριμένα ερευνητικά παραδείγματα στα οποία έχουν αναδυθεί και καταγραφεί οι ακόλουθες κεντρικές έννοιες:

7.1. Παράδειγμα (1)

Το κοινωνικό φαινόμενο «της δημιουργικής αλληλεγγύης»: Το κεντρικό εννοιολογικό δίκτυο του φαινομένου διατυπώθηκε στο πλαίσιο της έρευνας των εθελοντών στη Λέσβο, στην Ειδομένη και τον Πειραιά και την Πλατεία Βικτωρίας στην Αθήνα (Chtouris, 2017).

Σύντομη περιγραφή του φαινομένου

Στην περίπτωση ορισμένων ανεξάρτητων εθελοντών που συμμετείχαν και συμμετέχουν στην αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης, η αλληλεγγύη ως πράξη που έχει ως στόχο το συλλογικό όφελος και το ατομικό όφελος συμπίπτουν και συχνά να αναπτύσσονται ταυτόχρονα. Ειδικότερα εντοπίζουμε τη διαδικασία στην οποία η μεταβίβαση πόρων από αυτούς που διαθέτουν περισσότερους πόρους και γνωστική και τεχνολογική ικανότητα σε αυτούς που έχουν ανάγκη, οδηγεί στο να δημιουργούνται καινοτόμες και δημιουργικές λύσεις για την υποστήριξη της προσφύγων και ιδιαίτερα της ευάλωτης οικογένειας και οι οποίες ταυτόχρονα οδηγούν στη συσσώρευση οικονομικής αξίας και πολιτισμικού κεφαλαίου στους εθελοντές, τους πρόσφυγες αλλά και στο σύνολο της κοινότητας. Η παραγωγή γνώσης και η δημιουργία ενός νέου καινοτόμου κοινωνικού και τεχνολογικού πλαισίου δημιουργεί σε ορισμένες περιπτώσεις μεγαλύτερο όφελος στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον από ό,τι στην μεμονωμένη περίπτωση του ωφελούμενου στον οποίο μεταβιβάζονται κοινωνικοί πόροι. Στη συγκεκριμένη περίπτωση θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από την ευκαιρία προστασίας και φροντίδας κυρίως των ασυνόδευτων παιδιών και της ατομικής ιδιαιτερότητας και ενδιαφέροντος του εθελοντή δημιουργείται μια συσσώρευση οικονομικού και γνωστικού

κεφαλαίου που πολλαπλασιάζει τους συνολικούς διαθέσιμους πόρους δημιουργώντας ένα θετικό ισοζύγιο στην κοινωνική παρέμβαση. Το άλμα αυτό όμως από την απλή μεταβίβαση πόρων στη δημιουργική και παραγωγική αλληλεγγύη αυτής της περίπτωσης δεν γίνεται με άμεσο τρόπο αλλά μέσα από διαδικασίες έμμεσες, χρονοβόρες και πολυεπίπεδες. Η συγκεκριμένη ανάγκη πρέπει να μεταφραστεί δημιουργικά σε ρουτίνες πρακτικής που θα ενσωματωθούν σε τεχνολογικά αγαθά, σε επιστημονική γνώση, σε επαγγελματικές δεξιότητες κ.ά. και οι οποίες θα μετασχηματίσουν το συγκεκριμένο πεδίο δράσης σε ένα πυκνό δίκτυο διαδράσεων, ανταλλαγών και καταμερισμού της εργασίας. Μία τέτοια εξέλιξη είχα την ευκαιρία, επίσης, να παρατηρήσω και καταγράψω από κοντά στο project Birds όπως και όσο εξελίχθηκε, στο πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Εφαρμοσμένη Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη», αλλά και στην έρευνα δράσης του ίδιου προγράμματος στη κοινότητα της Μόριας στη Λέσβο, στην οποία συμμετείχαν ερευνητές και από τη Νορβηγία και τη Γερμανία.

Η ερευνητική ανάδυση του φαινομένου, της «δημιουργικής αλληλεγγύης» μέσω του διαλεκτικού ρεαλισμού

Το φαινόμενο της «δημιουργικής αλληλεγγύης» εμφανίζεται και τεκμηριώνεται στις συνεντεύξεις με ανεξάρτητους εθελοντές που πραγματοποιήθηκαν κυρίως στους άτυπους καταυλισμούς: της Ειδομένης, της δεύτερη Πύλης στο Λιμάνι του Πειραιά, στον Καρά Τεπέ της Λέσβου, αλλά και σε λιγότερο σταθερά σημεία συγκέντρωσης των προσφύγων κατά τη διάρκεια των ισχυρών μεταναστευτικών ροών του 2015-2016. Το αντικείμενο της έρευνας ήταν τα κίνητρα και οι κοινωνικοί τύποι των ανεξάρτητων εθελοντών και των πολιτικά αλληλέγγυων στους προσφυγικούς πληθυσμούς.

Σύμφωνα με το μεθοδολογικό υπόδειγμα που αναπτύχθηκε στον παρόν άρθρο, τα κοινωνικά δεδομένα των συνεντεύξεων μετά από μια πρώτη εξοικείωση μαζί τους στην οποία

πραγματοποιήθηκε η ανάγνωση τους και, σε ορισμένες περιπτώσεις, η επανάληψη της αυτής της ανάγνωσης μας οδήγησαν:

α) να εντοπίσουμε πρώτα ως κεντρική αναφορά την *εμφάνεια* του κοινωνικού γεγονότος της Αλληλεγγύης, όπως αυτή καταγράφηκε μέσα από την πρακτική και την ατομική αξιολόγηση της δράσης των ίδιων των εθελοντών. Αυτή η επικέντρωση στην παρουσία μιας ενδιάμεσης κεντρικής εννοιολόγησης της πρακτικής των εθελοντών οδήγησε στο επόμενο βήμα:

β) στην κωδικοποίηση και κατηγοριοποίηση των διάφορων πρακτικών των εθελοντών και των αλληλέγγυων ακτιβιστών, κυρίως στον καταυλισμό της Ειδομένης. Σε αυτό το δεύτερο βήμα εντοπίστηκαν μια σειρά θεματικών μέσα από δύο διαφορετικές διαδρομές.

β1) μια αναγωγική κωδικοποίηση (deductive coding) με κύριο κριτήριο προσανατολισμού την έννοια της αλληλεγγύης και τις διαφοροποιήσεις των πρακτικών και στάσεων αλληλεγγύης, και

β2) μια συμπληρωματική επαγωγική κωδικοποίηση (inductive coding) που καθοδηγείται από τα περιεχόμενα των δεδομένων.

γ) Από τις δύο τεχνικές αναδύθηκε συμπληρωματικά προς την έννοια της αλληλεγγύης το επόμενο σημαντικό *κοινωνικό γεγονός της αμοιβαιότητας* και του διαλόγου ανάμεσα σε αυτόν που προσφέρει φροντίδα και αλληλεγγύη και σε αυτούς που την δέχονται. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίστηκε παράλληλα είτε η δημιουργία νέων πεδίων δράσης, είτε καινοτόμες μορφές συνέργειας των δρώντων που παραπέμπουν σε μια δημιουργική έκφραση της αλληλεγγύης. Η διάσταση της «δημιουργικής αλληλεγγύης» περιείχε πολλά και διαφορετικά ενδιαφέροντα των κοινωνικών υποκειμένων όπως: θέματα κοινωνικού κύρους και κοινωνικής ταυτότητας, νοσηματοδότησης του κοινωνικού εαυτού, επαγγελματικά ενδιαφέροντα, διαδικασίες ένταξης στον κοινωνικό χώρο και την αγορά εργασίας, ενδιαφέροντα συγκρότησης κοινωνικών δικτύων, βελτίωση του ανθρώπινου κεφαλαίου, κοινωνική και γεωγραφική κινητικότητα, εκπαίδευση και απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας. Πολλές από αυτές τις διαστάσεις

περιείχαν αμφίδρομα περιεχόμενο. Άλλες παρουσίαζαν συμμετρική αμοιβαιότητα και άλλες ήταν μονής κατεύθυνσης και ασύμμετρες. Με αυτό τον τρόπο ορίστηκε σε ένα πρώτο επίπεδο το φαινόμενο της «δημιουργικής αλληλεγγύης», το οποίο με τη σειρά του έπρεπε να ελεγχθεί ως προς την εγκυρότητά του μέσα από μια νέα ανάγνωση των εμπειρικών δεδομένων της έρευνας και, βέβαια, και σε άλλες πρόσθετες έρευνες που θα έπρεπε να πραγματοποιηθούν στο ίδιο αντικείμενο.

Στο νέο κύκλο ανάγνωσης των κωδικοποιημένων πλέον εμπειρικών δεδομένων κύριος στόχος ήταν η αντιπαραβολή της έννοιας με τις πρακτικές της αλληλεγγύης, όπως αυτές εμφανίζονται στα επιλεγμένα τους τμήματα που είτε επαληθεύουν είτε διαψεύδουν το φαινόμενο της «δημιουργικής αλληλεγγύης», και μάλιστα όπως αυτό έχει οριστεί στον πρώτο κύκλο ερμηνείας των εμπειρικών δεδομένων.

Σε αυτό τον δεύτερο ερμηνευτικό διαλεκτικό κύκλο δόθηκε η δυνατότητα μιας νέας κωδικοποίησης και κατηγοριοποίησης του Φαινομένου μέσα από τη δημιουργία κοινωνικών τύπων αλληλέγγυων ατόμων και πρακτικών όπως αυτοί παρουσιάζονται στο άρθρο «*Refugee Flows and Volunteers in the Current Humanitarian Crisis in Greece*,» (Chtouris and Miller, 2017).

Το φαινόμενο της «δημιουργικής αλληλεγγύης» έγινε αντικείμενο έρευνας στον δεύτερο ερμηνευτικό διαλεκτικό κύκλο, στους άτυπους καταυλισμούς στον Πειραιά, Πύλη 2 και στον κοινοτικά οργανωμένο καταυλισμό στον Καρά Τεπέ στην Μυτιλήνη. Σε αυτό το δεύτερο κύμα ερευνών και επιτόπιων παρατηρήσεων υπήρξε η δυνατότητα περαιτέρω εμβάθυνσης στα χαρακτηριστικά του φαινομένου αλλά και η σύγκριση της αποτελεσματικότητας αυτής της κοινωνικής πρακτικής με τη δημόσια πολιτική του κράτους και των διεθνών θεσμών για την προστασία των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (Chtouris, Zissi and Miller, 2019). Στο πλαίσιο αυτό έχουμε μια νέα παρουσία, αυτή του φαινομένου της «αμαλγαμοποίησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» ως την παρουσία μιας ασύμμετρης

παράλληλης και συχνά αντιθετικής πρακτικής, κρατικών θεσμών, θεσμών της εφαρμογής του νόμου, διεθνών οργανισμών, οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών και ατομικά και επαγγελματικά δρώντων. Σε αυτή την περίπτωση, μια «αντικειμενική» ανάγνωση και ερμηνεία του διεθνούς νομικού κεκτημένου ερμηνεύεται και εφαρμόζεται μέσα σε έναν ανταγωνισμό και επιλεκτικές συνέργειες διαφορετικών κοινωνικών/πολιτικών ομάδων, κρατικών εκπροσώπων και διεθνών οργανισμών, αλλά και ιδιαίτερα της τοπικής κοινωνίας που υποδέχεται τους προστατευόμενους μετακινούμενους πληθυσμούς. Με αυτό τον τρόπο, η λειτουργία ενός καθολικού κανόνα υποκαθίσταται από μια διαδικασία επανακοινωνικοποίησης του νόμου σε προτεραιότητες που υπαγορεύουν κοινωνικές λειτουργίες και κοινωνικές συγκρούσεις.

Η μελέτη αυτού του φαινομένου, όπως και του φαινομένου της «δημιουργικής αλληλεγγύης», δεν έχει ολοκληρωθεί σε όλες τις πτυχές του και αποτελεί έναν σημαντικό στόχο της ερευνητικής ομάδας για το επόμενο διάστημα.

7.2. Παράδειγμα (2)

Το κοινωνικό φαινόμενο της γενιάς ως κοινωνικής δομής και του παράλληλου φαινομένου στην Ελλάδα, αυτό της γενεο-κτονίας: Φαινόμενο/κεντρικό εννοιολογικό δίκτυο που διατυπώθηκε στο πλαίσιο της έρευνας In4Youth για την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των νέων που περιγράφεται στο βιβλίο *Οι νέοι στην Ελλάδα σήμερα* (Χτούρης, 2017).

Σύντομη περιγραφή του φαινομένου

Από την έρευνα In4Youth και τα δεδομένα που καταγράφηκαν οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το ημι-νεωτερικό καθεστώς σε συνθήκες κρίσης εμποδίζει συστηματικά τη συγκρότηση και αναπαραγωγή της ηλικιακής ομάδας των νέων ως γενιάς. Αναδύεται τελικά ένα πνεύμα αποδοχής της ολικής αποδόμησης της ύπαρξης μιας νέας γενιάς στη σύγχρονη Ελλάδα. Αυτή η αναίρεση της ύπαρξης της νέας γενιάς περιγράφεται με: α) τα δημογραφικά-

βιολογικά στοιχεία (μείωση του αριθμού των νέων, αδυναμία απόκτησης απογόνων), β) την παρεμπόδιση των νέων στην ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας, γ) την πολιτισμική και κοινωνική ματαίωση των νέων ως αυτόνομων κοινωνικών οντοτήτων, δ) την πολιτική αλλοτρίωση και πραγματοποίηση των νέων ως εξάρτημα διατήρησης της ηγεμονίας του ημι-νεωτερικού καθεστώτος και την απουσία αποτελεσματικής πνευματικής και πολιτικής εξέγερσης από τη μεριά τους, και ε) τη θυσία των συμφερόντων των νέων στη διαδικασία αντιμετώπισης της μεγάλης οικονομικής κρίσης.

Οι πέντε αυτές διαδικασίες και γενικότερες στάσεις του καθεστώτος και της πολιτικής και κοινωνικής ελίτ συγκλίνουν προς τη νομιμοποίηση και τον εργαλειακό εξορθολογισμό της επιτέλεσης μιας γενεο-κτονίας, δηλαδή της ακύρωση της βιολογικής αναπαραγωγής και της πολιτισμικής εξαφάνισης μιας γενιάς νέων. Οι συνειρμοί που προκαλεί η έννοια αυτή με μια άλλη ιστορική έννοια που καθόρισε της τύχες της Ευρώπης στον 20ό αιώνα, είναι αναγκαία ερμηνευτικά για να καταλάβουμε ότι αυτή η διαδικασία της γενεο-κτονίας δεν είναι μια ουδέτερη διαδικασία ανάμεσα σε άλλες πολλές κοινωνικές διαδικασίες αλλά μια βασική κοινωνική εξέλιξη και ένα φαινόμενο που θα καθορίσει την τύχη ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας για τον επόμενο αιώνα, όπως συνέβη και με τις γενοκτονίες που πραγματοποιήθηκαν στην Ευρώπη μετά το 1900.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ «ΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝΕΟ-ΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ» ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ
ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ

Το φαινόμενο «της γενιάς ως κοινωνικής δομής και του παράλληλου φαινομένου στην Ελλάδα, του φαινομένου της γενεο-κτονίας» προσεγγίζεται αρχικά ως η *εμφάνεια* των

διάφορων διαστάσεων της κρίσης χρέους και της παράλληλης κοινωνικής κρίσης. Μεταξύ άλλων η εκτεταμένη ανεργία των νέων που ξεπερνάει το ποσοστό του 60%, η επικράτηση των ευέλικτων και των επισφαλών μορφών εργασίας. Η διατήρηση και επαύξηση της εξάρτησης των νέων από την οικογένεια και ο συνδυασμός αυτής της προστασίας με την γενικότερη κοινωνική αδυναμία των νέων για κοινωνική και πολιτισμική ένταξη οδήγησε την ερευνητική ομάδα να διαμορφώσει δύο ερευνητικά εργαλεία που θα προσέγγιζαν αυτές τις καθοριστικές καταστάσεις στη ζωή των νέων. Το πρώτο ήταν ένας θεματικός οδηγός διεξαγωγής Εστιασμένων Ομάδων που περιείχε τα θέματα και υποθέματα ως περιγραφές σημαντικών κοινωνικών γεγονότων. Η περιγραφή αυτή υποστηρίζεται και από σχετική τεκμηρίωση μέσω της σύγχρονης κοινωνιολογικής και οικονομικής έρευνας. Τα θέματα της έρευνας στην συγκεκριμένη προσέγγιση ανταποκρίνονται και αντανακλούν μια πρώτη συνεκτική νοηματική περιγραφή της «αντικειμενικής πραγματικότητας» μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον και δεν αποτελούν απλά μοντέλα δεδομένων (data patterns), αλλά είναι αντίθετα συνδεδεμένα με *κοινωνικά γεγονότα* που πιθανά συνδέονται με ένα εννοιολογικό δίκτυο σε *κεντρικά κοινωνικά φαινόμενα*. Αυτή η προσέγγιση διαφοροποιεί τον διαλεκτικό ρεαλισμό από μια κλασική θεματική ανάλυση (Boyatzis, 1998), διότι αποδέχεται, προσεγγίζει και αναγνωρίζει μεθοδολογικά στην κοινωνική πραγματικότητα θέματα ως προ-θεωρητικές έννοιες ήδη στο ξεκίνημα της έρευνας και είναι ταυτόχρονα έτοιμη να τις μετασχηματίσει και να τις αναδείξει με διαλεκτικό βηματισμό με ένα δεύτερο και περισσότερα βήματα στις κεντρικές έννοιες των *κοινωνικών γεγονότων* και των *κοινωνικών φαινομένων*, εφόσον αυτά εντοπιστούν. Διαφοροποιείται βέβαια ακόμα περισσότερο από τη θεμελιωμένη θεωρία, διότι δεν αποδέχεται μια «κατασκευασμένη αθωότητα» απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα –όπως σε γενικές γραμμές υποστηρίζει αυτή η θεωρία (Charmaz, 2006)– στην οποία αυτές οι προ-θεωρητικές έννοιες αλλά και τα κοινωνικά φαινόμενα φαίνεται ότι δύνανται να αναδυθούν μόνον επαγωγικά από τα δεδομένα

της έρευνας. Ανάλογες θέσεις υποστηρίζουν επίσης και ορισμένες εκδοχές της θεματικής ανάλυσης όπως αυτή που έχει παρουσιαστεί από τους Guest et. al (2012) για την εφαρμοσμένη θεματική ανάλυση.

Ένα δεύτερο σημαντικό ερευνητικό εργαλείο της έρευνας ήταν ένα ερωτηματολόγιο στο οποίο μετασχηματίστηκαν τα σημαντικότερα από αυτά τα ερωτήματα σε δομημένες ερωτήσεις με τη μορφή κυρίως ποιοτικών μεταβλητών. Η διατύπωση των μεταβλητών του ερωτηματολογίου στηρίχτηκε παράλληλα σε μια κύρια ερευνητική υπόθεση της έρευνας που υποστηρίζει ότι το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο των νέων είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες για την κοινωνική και οικονομική τους ενσωμάτωση (Χτούρης, 2017, σελ. 24-27). Σε αυτό το κείμενο δεν θα ασχοληθούμε περισσότερο με τα στοιχεία και την ανάλυση της ποσοτικής έρευνας του In4Youth και τη διασύνδεσή της με την ποιοτική έρευνα και τα δεδομένα της.

α) Ειδικότερα, όμως, με τα ποιοτικά δεδομένα των εστιασμένων ομάδων μετά από μια πρώτη εξοικείωση (familiarization) μαζί τους που πραγματοποιήθηκε μέσω της ανάγνωσής τους και, σε ορισμένες περιπτώσεις, με την επανάληψη αυτής της ανάγνωσης μας οδήγησαν στην αρχική ανάπτυξη ενός πρώτου καταλόγου πιο αναλυτικών θεματικών, ο οποίος στήριξε την κωδικοποίηση και ερμηνευτική ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων της έρευνας, από τα οποία προέκυψε αντίστροφα και διαλεκτικά σε ένα επόμενο βήμα. Τα θέματα αυτά προέρχονται είτε από αυτή την ανάγνωση των δεδομένων, είτε από άλλες αναγνώσεις ερευνητικών και θεωρητικών κειμένων.

β) Μια νέα *ενδιάμεση* κεντρική εννοιολόγηση και κωδικοποίηση και κατηγοριοποίηση των διάφορων πρακτικών των νέων μας οδήγησε στην ανάδειξη ως *εμφάνεια* νέων σημαντικών κοινωνικών γεγονότων, είτε με τη μορφή κοινωνικών και οικονομικών πρακτικών, είτε με τη μορφή κοινωνικών τύπων, όπως για παράδειγμα:

β1) η ροή της πλειονότητας των νέων σε επισφαλείς εργασίες μέσα σε μια πολλαπλά καταταμημένη αγορά εργασίας,

β2) η αδυναμία των νέων να δημιουργήσουν δικό τους νοικοκυριό και να αποκτήσουν απογόνους και να προτίμησή τους στην προστασία της οικογένειας προέλευσης,

β3) η παραμονή πολλών νέων σε συνεχώς ανανεούμενους κύκλους εκπαίδευσης χωρίς αυτοί να οδηγούν εύκολα σε μια σταθερή εργασία και σε ορατούς στόχους βελτίωσης της επαγγελματικής τους θέσης,

β4) η σύνδεση της κοινωνικής και επαγγελματικής επιτυχίας με τη εύρεση εργασίας στον δημόσιο τομέα ή την μετανάστευση στο εξωτερικό,

β5) η εμφάνιση και καταγραφή ειδικών κοινωνικών προφίλ (τύπων) νέων, όπως αυτό που χαρακτηρίζεται από:

- i. Ισχυρούς λειτουργικούς δεσμούς με τους φίλους και τη γειτονιά, χαμηλό επίπεδο οικονομικού κεφαλαίου, μεσαίο επίπεδο κοινωνικού κεφαλαίου, εκπαιδευτικών τίτλων και πολιτισμικού κεφαλαίου, χαμηλό έως μεσαίο επίπεδο ανθρώπινου κεφαλαίου (πρακτικών επαγγελματικών ικανοτήτων).
- ii. Χαμηλό βαθμό δυσκολίας κοινωνικής ένταξης (υψηλή ένταξη και αμοιβαιότητα στον βίοκοσμο και στα κοντινά κοινωνικά δίκτυα).
- iii. Τύπος μετάβασης: ευάλωτος με υψηλή ενεργοποίηση, χαμηλή διάδραση με θεσμούς της αγοράς εργασίας.

ή, το ειδικό κοινωνικό προφίλ (τύπος) που χαρακτηρίζεται από:

- i. Ισχυρούς λειτουργικούς δεσμούς με την οικογένεια, μεσαίο επίπεδο οικονομικού κεφαλαίου, ισχυρούς στενούς δεσμούς, χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο και υψηλό επίπεδο τίτλων πολιτισμικού κεφαλαίου (ως στόχο), υψηλό προβλεπόμενο επίπεδο ανθρώπινου κεφαλαίου (επαγγελματικών ικανοτήτων).

- ii. Ισχυρή τάση για κοινωνική ένταξη μέσω της αγοράς εργασίας με ταυτόχρονη υψηλή ένταξη και αμοιβαιότητα στον βίοκοσμο και τους στενούς δεσμούς της πυρηνικής οικογένειας.
- iii. Έναν τύπο μετάβασης επικεντρωμένο στο επάγγελμα και την επίσημη (πρωτεύουσα) αγορά εργασίας με υψηλή ενεργοποίηση, αλλά χαμηλή, σχετικά, προσαρμογή στα κριτήρια απασχολησιμότητας της πρωτεύουσας αγοράς εργασίας. Αποδοχή της επιστημονικής μετανάστευσης ως λύση για την εδραίωση στο επάγγελμα και την απόκτηση επαγγελματικής ταυτότητας (για τα ανωτέρω δεδομένα και αναλύσεις, Χτούρης, 2017, σελ. 127-212)

γ) Από τις δύο τεχνικές αναδύθηκε η κοινωνική πραγματικότητα μια γενιάς νέων στην οποία συνδέονται εννοιολογικά και λειτουργικά όλα τα θέματα και κοινωνικά γεγονότα που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες παραγράφους. Η έννοια και το κοινωνικό φαινόμενο της γενιάς μάς επέτρεψε με τη σειρά του να συντάξουμε ένα εννοιολογικό δίκτυο το οποίο ενέταξε διαλεκτικά κοινωνικά γεγονότα και πρακτικές, οι οποίες φαινόταν ασύνδετες μέχρι εκείνο το σημείο της έρευνας.

Στη συνέχεια αποδίδουμε τα συγκροτησιακά στοιχεία του κοινωνικού φαινομένου της γενιάς ως μιας κεντρικής κοινωνικής έννοιας και δομής στη σύγχρονη Ελλάδα (Χτούρης, ό.π. σελ. 34-36):

- 1) Η ηλικιακή ομάδα, που συγκροτούν αντικειμενικοί κοινωνικοί δείκτες της παρουσίας των νέων στις κοινωνικές σχέσεις (οικογένεια, κ.ά.), την εκπαίδευση, την απασχόληση, τα επαγγέλματα, την καινοτομία, το παραγωγικό σύστημα και την ταξική θέση.
- 2) Οι ιστορικές εμπειρίες και το κυρίαρχο συλλογικό αφήγημα της κοινωνίας για τα σημαντικά γεγονότα και ιστορικά πρόσωπα γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης από

την μια αναδύομενη νέα γενιά και οδηγούνται στην επανερμηνεία τους, την απόρριψή τους ή και την συντηρητική ανασύνταξη της συνολικής κοινωνίας.

3) Το αναδύομενο πολιτισμικό πνεύμα της εποχής (*Zeitgeist*) που είναι σε θέση να οδηγήσει σε μια δυναμική εισαγωγή ενός νέου πνεύματος εποχής στον πολιτισμό, τη γνώση, την τεχνολογία, τις αξίες, τις παραστάσεις για την κοινωνική ιεραρχία ή ακόμα να επαναφέρει αξίες και πρότυπα από ένα απώτερο (συγκρουσιακό) κοινωνικό παρελθόν ή ακόμα ένα ηγεμονικό εξωτερικό πολιτισμικό και οικονομικό περιβαλλον.

4) Ο κύκλος ζωής των νέων μελών της κοινωνίας που οδηγείται σε μια διαλεκτική προσαρμογή της χρονικότητας και των φάσεων του κύκλου ζωής και στην εισαγωγή ενός νέου παραδείγματος της νεότητας και ιδιαίτερα της ενηλικίωσης ή της μη κοινωνικής ενηλικίωσης.

Αυτή η ανάπτυξη του εννοιολογικού δικτύου του φαινομένου της γενιάς στήριξε μια δεύτερη ερμηνεία των δεδομένων της ποιοτικής και τη ποσοτικής έρευνα του In4Youth, αλλά στηρίχτηκε και από τη διάνοιξη και διεύρυνση αυτών των δεδομένων με άλλα διαθέσιμα δεδομένα και επιστημονικές αναλύσεις για την κοινωνική και οικονομική κρίση. Παράλληλα, η προσέγγιση του φαινομένου οδήγησε στην οικειοποίηση του υπάρχοντος εννοιολογικού κεκτημένου για την έννοια της γενιάς όπως αυτή διατυπώθηκε κυρίως από τον Καρλ Μάνχαϊμ (Mannheim, [1927] 1952, σελ. 306). Αυτή η διαλεκτική επαναφορά αποτέλεσε τη δημιουργική διαλεκτική βάση για την νέα «θεωρητική προσέγγιση» της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας στην οποία η γενιά της μελέτης μοιάζει να βρίσκεται όχι μόνο σε διαδρομή κοινωνικής αντίθεσης και σύγκρουσης με προηγούμενες αλλά και επόμενες γενιές, αλλά και αντιμέτωπη με το ενδεχόμενο της κοινωνικής της αποδόμησης.

Σε αυτό το δεύτερο βήμα ανάγνωσης και ερμηνείας των κοινωνικών δεδομένων αναδύθηκε ένα δεύτερο σημαντικό αλλά πιο κρίσιμο κοινωνικό φαινόμενο, αυτό της γενεοκτονίας, το οποίο στην έρευνα περιγράφεται ως καθεστώς σε συνθήκες κρίσης που εμποδίζει

συστηματικά τη συγκρότηση και αναπαραγωγή της ηλικιακής ομάδας των νέων ως γενιάς. Αναδύεται τελικά ένα πνεύμα αποδοχής της ολικής αποδόμησης της ύπαρξης μιας νέας γενιάς στη σύγχρονη Ελλάδα. Αυτή η αναίρεση της επιβίωσης και αναπαραγωγής της νέας γενιάς περιγράφεται με: α) τα δημογραφικά-βιολογικά στοιχεία (μείωση του αριθμού των νέων, αδυναμία απόκτησης απογόνων στα όρια μια δημογραφικής καταστροφής), β) την παρεμπόδιση των νέων στην ανάπτυξη νέας οικονομικής και ανταγωνιστικής δραστηριότητας γ) την πολιτισμική, κοινωνική και πολιτική ματαίωση των νέων ως αυτόνομων κοινωνικών και συλλογικών οντοτήτων, δ) την πολιτική αλλοτρίωση και πραγματοποίηση των νέων ως εξάρτημα διατήρησης της ηγεμονίας ενός ημι-νεωτερικού καθεστώτος και την απουσία αποτελεσματικής πνευματικής και πολιτικής εξέγερσης από τη μεριά τους, ε) τη θυσία των συμφερόντων των νέων στη διαδικασία αντιμετώπισης της μεγάλης οικονομικής κρίσης και στην καταστροφική υπερχρέωση της γενιάς των νέων με τη διανομή του πλούτου και των πόρων της κοινωνίας από την προηγούμενη γενιά.

Η διατύπωση των φαινομένων της γενιάς και της γενεο-κτονίας παρουσιάζουν βέβαια μια μεγαλύτερη πολυπλοκότητα από όσο είναι δυνατό να παρουσιαστεί με πληρότητα σε αυτό το μεθοδολογικό κείμενο. Επίσης, στο συγκεκριμένο ερευνητικό έργο και με τη ίδια μεθοδολογία αναπτύχθηκαν και άλλα εννοιολογικά δίκτυα όπως, για παράδειγμα, η συγχρονική συγχώνευση στις σύγχρονες κοινωνικές πρακτικές κοινωνικών προτύπων από την παράδοση, την ημι-νεωτερικότητα και την ύστερη νεωτερική κοινωνική κατάσταση (Χτούρης, 2017, σελ. 73-75).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το παρόν κείμενο θέτει το πρόβλημα και το ερώτημα αν η θεωρία είναι δυνατό να αναπτυχθεί μακριά από τα κοινωνικά δεδομένα ή μόνο από τα δεδομένα και την εμπειρική έρευνα. Επίσης θέτει το ερώτημα αν τα δεδομένα μπορούν να συγκροτήσουν επαγωγικά μια

κοινωνική πραγματικότητα χωρίς μια διαλεκτική σχέση με προηγούμενες έγκυρες θεωρίες που μας οδηγούν σε παρατηρήσιμα δεδομένα και κοινωνικά γεγονότα. Στα ερωτήματα αυτά δίνονται μια σειρά συνθετικές απαντήσεις και προτάσεις με τη μορφή διαδρομών που ξεκινούν από τα δεδομένα προς τη θεωρία αλλά και το αντίθετο, από την κοινωνική θεωρία προς τα δεδομένα. Οι διαδρομές αυτές είναι σίγουρα δύσβατες και πολλές φορές ανατρεπτικές, μια και απαιτούν μια ελλειπτική και ίσως ανορθόδοξη επεξεργασία θεωρητικών και φιλοσοφικών παραδόσεων με στόχο κυρίως την ικανοποίηση της ανάγκης για μια κοινωνική οντολογία του κοινωνικού κόσμου και όχι την εννοιολογική επεξεργασία των ίδιων των θεωριών. Αυτή η «αλλοτριωτική» στάση απέναντι σε κατεστημένες θεωρίες προϋποθέτει την παρουσία μια εκλεκτικής συγγένειας μεταξύ των θεωριών κυρίως όσον αφορά ορισμένα βασικά στοιχεία της αντίληψής τους για την εμπειρία και τα εμπειρικά δεδομένα, μια πρακτική που εισήγαγε με σημαντικά αποτελέσματα η δεύτερη γενιά των θεωρητικών της Σχολής της Φραγκφούρτης και κυρίως ο Habermas (Therborn, 1970,1971). Ένα βασικό Κοινό Υπόδειγμα (Basic Common Concept) που αναδύεται στο παρόν κείμενο είναι το *κοινωνικό φαινόμενο*, στο οποίο αποδίδεται ένας κεντρικός ρόλος για την καταγραφή και κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Το *κοινωνικό φαινόμενο* σε αυτή την εκδοχή του δεν είναι μια ανασύνθεση υποκειμενικών παραστάσεων και νοημάτων, ούτε και μια αντικειμενική εξωτερική οντότητα τελείως εκτός από τον κόσμο του υποκειμενικού και του καθημερινού. Το *κοινωνικό φαινόμενο* οδηγεί μέσω εμπειρικών δεδομένων στην ανάδυση μιας έγκυρης θεωρίας με την οποία μπορούμε να μοιραστούμε κάθε στιγμή όλες τις εμπειρίες και τα βιώματά μας με όλα τα σχετικά πεδία του κοινωνικού κόσμου και αυτό γιατί συνθέτει διαλεκτικά και εναρμονίζει κοινωνικά την αντίληψή μας για την πραγματικότητα. Με αυτό τον τρόπο το *κοινωνικό φαινόμενο* αποτελεί μια *πραγματικότητα* που συγκροτείται εννοιολογικά και *διαλεκτικά* θεωρητικά από γεγονότα, πρακτικές και διαδικασίες που συμβαίνουν γύρω μας και για τον λόγο αυτόν μπορούμε να το ονομάσουμε μια «θεωρητική

πραγματικότητα». Αυτή η διάταξη δεδομένων και θεωρίας είναι δυναμική και *πολλαπλά* αμφίδρομη, και διαφέρει ουσιαστικά από άλλες με φαινομενικά παρόμοιες διατάξεις και διαδικασίες συγκρότησης της θεωρίας από τα δεδομένα, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στη Θεμελιωμένη Θεωρία (Glaser, 2001, 2016) ή τον κριτικό ρεαλισμό, ο οποίος αναζητά την αφανή *δομή*, μια έννοια που δεν χρησιμοποιείται εδώ ως ισοδύναμη ή συγγενική με το *κοινωνικό φαινόμενο*. Αντίθετα, υποστηρίζεται ότι ο διαλεκτικός ρεαλισμός είναι σε θέση να συντάξει θεωρητικά την πραγματικότητα από τα δεδομένα και τα θέματα που ενυπάρχουν στην καθημερινότητα αλλά εμφανίζονται ασύνδετα, κατακερματισμένα και συχνά αντιφατικά, χωρίς να είναι δυνατό για αυτόν τον λόγο να γίνουν αντιληπτά ως κοινωνικά φαινόμενα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Hogg, M. A. και Vaughan, G. M. (2010). *Κοινωνική ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μουζέλης, Ν. (2010). «*Γέφυρες μεταξύ της νεωτερικής και μετανεωτερικής κοινωνικής θεωρίας*», Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μπέργκερ, Π., και Λούκμαν, Τ. (2003/1966). «*Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*». Αθήνα: Νήσος.
- Χτούρης, Σ. (1991). Θετικισμός και Διαλεκτική. Δύο δεκαετίες μετά τη διαμάχη για τον Θετικισμό μεταξύ Καρλ Πόπερ και Τ. Αντόρνο. *Λόγου Χάριν*, Άνοιξη, σελ 191-207.
- Χτούρης, Σ. (2004). *Ορθολογικά συμβολικά δίκτυα*. Αθήνα: Νήσος
- Χτούρης, Σ. (2005). *Εικόνες – Μηνύματα και Ερμηνείες : Διαδρομές και ασκήσεις στην κοινωνιολογική θεωρία, την ερευνητική μέθοδο και την παρατήρηση*. Αθήνα: Πολύτροπο.

- Χτούρης, Σ., Ζήση, Α. και Ρενταρή, Μ. (2015). Μία πρόταση για τη διαλεκτική μεθοδολογία εμπειρικής έρευνας: Το παράδειγμα των Εστιασμένων Ομάδων για την κοινωνική και εργασιακή ένταξη των νέων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 117, σελ. 117-145.
- Χτούρης, Σ. (2017). *Οι νέοι στην Ελλάδα σήμερα: Κοινωνική κατάσταση, εργασία και κοινωνικά δίκτυα*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Ξενόγλωσση

- Bhaskar, R. (1975). *Realist theory of Science*. Leeds, Leeds: Leeds Books.
- Biernacki, R. (2012). *Reinventing evidence*, New York: Palgrave MacMillan.
- Biernacki, R. (2014). Humanist interpretation versus coding text samples. *Qualitative Sociology*, 37 (2), pp. 173-188.
- Blalock, H.M. (1982). *Conceptualization and measurement in the social sciences*. Sage: London.
- Blumer, H.G. (1956). Sociological analysis and the “variable”. *American Sociological Review*, 21(6) pp. 683-90, reprinted in Lazarsfeld, P., Pasanella, A.K. and Rosenberg, M. (eds), 1972, *Continuities in the Language of Social Research*, New York: Free Press.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practice guide through qualitative analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Chtouris, S. and Miller, S.D. (2014). Social accumulation of value for economic recovery - research model (saver). In Nicholas P. Petropoulos and George O. Tsobanoglou (eds), *The debt crisis in the Eurozone: Social impacts*. Newcastle Upon Tyne, U.K.: Cambridge Scholars Publishing, 541 p.

- Chtouris, S. and Miller, D.S. (2017). Refugee flows and volunteers in the current humanitarian crisis in Greece. *Journal of Applied Security Research*, 12 (1), pp. 61-77, DOI: 10.1080/19361610.2017.1228025.
- Durkheim, E. (1914). Le dualisme de la Nature Humaine et ses conditions sociale. *Scientia*, XV, pp. 206-221
- Durkheim, E. (1960). *Montesquieu and Rousseau*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 11.
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretive interactionism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Geertz, Cl. (1973). *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books.
- Glaser, B.G. (2001). *The grounded theory perspective: Conceptualization contrasted with description*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B.G. (2016). The grounded theory perspective: its origins and growth. *The Grounded Theory Review*, 15 (1).
- Guest, G., MacQueen, K. M. and Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cicourel, A V. (1974). *Methode und Messung in der Soziologie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed*. (M. Bergman Ramos, Trans.). New York, NY: Continuum.
- Hall, J. (2014). Methodologies, the Lifeworld, and Institutions in Cultural Sociology. *Qualitative Sociology*, 37 (2), pp. 243-253.
- Hegel, G.W.F. (1989). Bd. 3. Phänomenologie des Geistes. -2. Aufl. - 1989 *Werke*: [in 20 Bänden] / Georg Wilhelm Friedrich Hegel. -Auf d. Grundlage d. Werke von 1832-1845 neu ed. Ausg., Ausg. in Schriftenreihe Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft-Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Hegel G.W.F. (1989b). *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, 1830. Dritter Teil Die Philosophie des Geistes Mit den mündlichen Zusätzen. Ausg.* in Schriftenreihe Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft -Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel G.W.F. (1989b). *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, 1830. Zweiter Teil. Ausg.* in Schriftenreihe Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft - Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Husserl, E.K (1982). *Cartesian meditations. An introduction to Phenomenology.* Martinus Nijhoff, Hague, Netherlands.
- Johnson, P. (1998) Analytic induction. In Symon G, Cassell C (eds), *Qualitative methods and analysis in organizational research.* London: Sage.
- Kitchin, R. (2014). *The Data Revolution: Big data, open data, data infrastructures and their consequences.* London: Sage.
- Lawson, T. (1997). *Economics and reality.* London: Routledge.
- Lukacs, G. (1972). *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins. Die ontologischen Grundprinzipien von Marx.* Hermann Luchterhand Verlag, Darmstadt und Neuwied.
- Mannheim, K. (1927/1952). The problem of generations. In Paul Kecskemeti (ed.). *Essays on the Sociology of Knowledge.* London: Routledge and Kegan Paul.
- Marcuse, H. (2004). Aufsätze und Vorlesungen 1948-1969 . *Schriften*, 8, Frankfurt am Main: Springer Verlag.
- Marx, K. (2000). Theses on Feuerbach. In D. McLellan (ed.), *Selected writings* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of perception.* London: Routledge
- Neuman, L.W. (2000). *Social research methods. Qualitative and quantitative approaches.* Boston: Allyn and Bacon.

- Ritchie, J., and Spencer, L. (1994). Qualitative data analysis for applied policy research . In A. Bryman and R.G. Burgess (eds), *Analyzing qualitative data* (pp. 173-94). London: Routledge.
- Scheutz, A. and Luckman, Th. (1984). *Strukturen der Lebenswelt*. Band 2. Frankfurt a.M.: Surhkamp.
- Smith, J.A and Eatough, V. (2006). Interpretative phenomenological analysis. In Breakwell G.M., Hammond S., Fife-Schaw C. and Smith J.A. (eds), *Research Methods in Psychology* (3rd ed.) (pp. 322-341). London: Sage.
- Stinchcombe, A.L. (1968). *Constructing social theories*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Strauss, A. and Corbin, J., (1998). *Basics of qualitative research, techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Therborn, G. (1970). The Frankfurt school. *New Left Review*, 63 (September-October), pp. 65-96.
- Therborn, G. (1971). Jürgen Habermas: a new eclecticism. *New Left Review*, 67 (May-June), pp 69-83.
- Walsh, I., Holton, J. A., Bailyn, L., Fernandez, W., Levina, N. and Glaser, B. (2015). What grounded theory is a critically reflective conversation among scholars. *Organizational Research Methods*, 18 (4), pp. 581-599. doi:10.1177/10944281145650
- Weber, M. (1956/1964). *Wirtschaft und Gesellschaft*, Erster Halbband. Köln, Berlin: Kiepenauer &Witsch.
- Weiss, S.R. (1994). *Learning from Strangers, The Art and Method of qualitative interview Studies*, London: The Free Press.